

“ƏSRİN MÜQAVİLƏSİ” VƏ ONUN AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINA SƏMƏRƏSİ

Azərbaycanın neft sərvətləri qədim zamanlardan dünyaya məlum idi. Neftin quyulardan çıxarılması təcrübəsi də uzun əsrlərlə hesablanır. 1848-ci ildə Bakıda, Bibiheybət yatağında qazılmış quyudan neft fontan vurmuş və bu hadisə “qara qızıl”ın sənaye üsulu ilə çıxarılmasının başlanğıcı kimi tarixə yazılmışdır.

Azərbaycan 1899-cu ildə neftin çıxarılması və emalı üzrə dünyada birinci yerə çıxmış və o, dünya neft hasilatının yarısını vermişdi. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın neft sənayesinə xarici kapital axını gücləndi. Burada əsas mövqeləri ingilis, fransız, amerikan, isveç və alman kapitalı tuturdu. Xarici investorlarla yanaşı milli burjuaziya da formalaşmağa başladı. Azərbaycan 70 ildən artıq SSRİ-nin tərkibində olmuş və həmin dövrdə İttifaqın neft sənayesində mühüm rol oynamışdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatı müstəqillik dövrünün ilk illərində sürətlə geriləməkdə davam edərək dərin böhran keçirmiş, 1991-93-cü illərdə ölkədə ÜDM-in və sənaye istehsalının həcmi 2 dəfə, kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi həcmi 40%, əsaslı vəsait qoyuluşu 3 dəfə, yük dövriyyəsi 4 dəfə azalmışdı.

1991-93-cü illərdə iqtisadi islahatların aparılması sahəsində müəyyən işlər görüldü, ölkədə iqtisadi transformasiyanın başlanmasına imkan verən “İqtisadi müstəqillik haqqında” Konstitusiyaya Qanunu qəbul edildi, milli valyuta - manat dövriyyəyə buraxıldı, iqtisadi sərbəstlik və müəssisələrin müstəqilliyi artırıldı. Lakin ölkədə mal qıtlığı yarandığı üçün müəssisələrin əksəriyyəti inhisarçılığa meyilləndi, milli valyutanın zəruri təminat bazası olmadığına görə onun alıcılıq qabiliyyəti kəskin şəkildə aşağı düşdü. Bütün bunlar işsizliyin artması, əhalinin rifahının kəskin sürətdə pisləşməsi ilə nəticələndi [1, s.389].

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatını dirçəltmək, müstəqilliyin bütün sahələrdə qorunmasını təmin etmək üçün düşünülmüş strategiya hazırlandı və bu strategiyada neft faktoruna üstünlük verildi. 1994-cü ildə Azərbaycan Respublikası dünyanın böyük neft şirkətləri ilə “Əsrin müqaviləsi”ni imzaladı. Bu, ölkəni ağır vəziyyətdən çıxarmağın yeganə çıxış yolu idi. Müstəqil Azərbaycan başqa neft hasil edən ölkələrin keçdiyi yolla getmədi, özünün milli inkişaf modelini seçdi.

“Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra ölkədə makrosabitliyin təmin olunması, neft strategiyasının reallaşması, respublika iqtisadiyyatının sağlamlaşdırılması, ölkəyə xarici investisiyalar cəlb edilməsi, kiçik və orta biznesin, xidmətlər sahəsinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı görülməli tədbirlər nəticəsində mövcud gərginlik nisbətən yumşaldı.

Azərbaycan dünyanın ən nüfuzlu maliyyə təşkilatları: Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB), Asiya İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı, Almaniyanın KfW İnkişaf Bankı, Ərəb Fondları (Küveyt Fondu, Abu-Dabi Fondu, Səudiyyə Fondu, OPEK Fondu), Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Bankı, Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankı və digər beynəlxalq iqtisadiyyat institutları ilə faydalı əməkdaşlıq etməyə başladı.

Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən “Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli” yataqlarının birgə işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında Saziş (“Əsrin müqaviləsi”) 1994-cü ilin həmin ilin 12 dekabr 1994-cü il tarixində qüvvəyə minmişdir. İmzalanma tarixinə Sazişdə dünyanın 6 ölkəsini təmsil edən 11 neft şirkəti iştirak edirdi. Sazişin bağlandığı tarix üçün iştirak paylarının aşağıda göstərilmiş müvafiq faizlərində (“İştirak payları”) təsbit edilir:

- 1) BP - 50%;
- 2) Digərləri - 50% [5].

Sazişin işləmə müddəti 30 ildir. Saziş üzrə işləri yerinə yetirmək üçün Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) yaradılmış, 1995-ci ilin oktyabrında ilkin neft layihəsinə sanksiya

verilmişdir. Bu sazişin imzalanması Azərbaycan neft sənayesinin inkişafında yeni mərhələnin başlanğıcı olmuşdur.

Müqaviləyə görə zaman-zaman layihə üzrə iştirakçıların payı dəyişilmiş və hazırda layihə üzrə iştirakçıların payı aşağıdakı kimidir:

- Azərbaycan (Ey Si Ci) Limited - 11,6461%;
- BP Eksploreysn (Caspian Si) Limited - 35,7828%;
- Statoyl Abşeron a.s. - 8,5633%;
- İNPEKS Sausvest Kaspian Si Ltd - 10,9644%;
- Türkiyə Petrolleri A.O. - 6,75%;
- Ekson Azərbaycan Limited - Ekson Mobil - 8,0006%;
- İTOÇU Oyl Eksploreysn (Azərbaycan) Limited - 4,2986%;
- Chevron TEksa co - 11,2729%;
- Amerada Hess - 2,7213% [6].

1997-2013-cü illər ərzində cəmi 2,3 milyard bareldən çox, o cümlədən 2013-cü ildə 655,4 milyon bareldən çox neft və təqribən 99,5 milyon barel və 2013-cü ildə 19,6 milyon bareldən çox kondensat hasil edilmişdir.

Cədvəl 1

Azərbaycan Respublikasında neft hasilatının dinamikası (mln.ton)

İllər	1997	1998	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
AR üzrə	9,38	11,89	33,27	43,82	44,77	52,31	50,80	45,63	43,39
Birgə	0,38	2,84	24,23	35,01	37,11	44,76	42,34	37,23	35,10
ARDNŞ	9,00	9,05	9,04	8,81	8,66	8,55	8,46	8,40	8,29

“Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2013” əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir [2].

1997-ci ildən hasilata başlandığı vaxtdan 2013-cü ilə qədər müqavilə sahəsindən 292 mln. ton neft çıxarılıb ki, bundan Azərbaycan ümumi həcmi 63%-i qədər mənfəət əldə edib. Bununla yanaşı, 2011-ci ildən etibarən neft hasilatında başlayan azalma iki ildən sonra stabilləşmiş və neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər 1% təşkil etmişdir. Bundan əlavə, 2012-ci ildən etibarən neft hasilatında baş verən azalma fonunda sənaye istehsalında müşahidə olunan 3,9% azalma, 2013-cü ildə 1,2% artımla əvəz olunmuşdur.

Cədvəl 2

Azərbaycan Respublikasında qaz hasilatının dinamikası (mlrd.m³)

İllər	1997	1998	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
AR üzrə	5,97	5,72	9,08	16,97	23,51	23,96	26,35	25,75	26,91
Birgə	0,05	0,51	4,7	10,05	15,76	16,9	19,17	18,67	19,98
ARDNŞ	5,92	5,20	4,38	6,92	7,75	7,06	7,18	7,08	6,93

“Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2013” əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir [2].

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti BTC layihəsində iştirak etmək məqsədi ilə AzBTC Co. törəmə şirkətini yaratmış və bu şirkət layihənin iştirakçıları olan neft şirkətlərinin konsorsiumu tərəfindən yaradılmış BTC Company şirkətində 25%-lik paya malikdir. AzBTC Co. şirkəti daxil olmaqla, layihənin bütün iştirakçıları layihənin dəyərinin 30%-lik hissəsini öz vəsaitləri hesabına, qalan 70%-lik hissəsini isə beynəlxalq maliyyə institutlarından, ixrac kredit agentliklərindən və kommersiya banklarından cəlb edilmiş kredit vəsaitləri hesabına maliyyələşdirirlər. Azərbaycan dövləti adından Azərbaycan BTC Co. şirkətindəki 80%-lik payın təmsilçisi kimi Azərbaycan Respublikasının Sənaye və İqtisadi İnkişaf Nazirliyi çıxış edir, bu payın maliyyələşdirilməsi isə Dövlət Neft Fondu tərəfindən həyata keçirilmişdir. BTC layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirakı

nın təmin edilməsi ilə bağlı öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, o cümlədən ölkənin iştirak payının maliyyələşdirilməsi ilə bağlı məsələlər "Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri layihəsində Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin iştirak payının maliyyələşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 iyul 2002-ci il tarixli Fərmanı ilə tənzimlənir [3].

Diagram 1

BTC Layihəsinin iştirakçılarının pay bölgüsü

Xatırladaq ki, “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlar blokundan çıxarılan neft və səmt qazı sualtı boru kəmərləri vasitəsilə Səngəçal sahil terminalına nəql olunur. Terminalın texniki emal sistemlərinin gücü isə gün ərzində 1,2 milyon barrel nefti qəbul edib ixraca yönəltməyə imkan verir. 2013-cü ilin altı ayında Səngəçal terminalından 144 milyon barrel neft ixrac olunmuşdur. Xam neftin 126 milyon barreli Bakı-Tbilisi-Ceyhan, 14 milyon barreli Bakı-Supsa kəmərləri, təqribən 3 milyon barreli isə dəmir yolu vasitəsilə daşınmışdır. Bundan əlavə, yarım il ərzində Azərbaycandan xaricə 1 milyon barrele yaxın kondensat ixrac edilmişdir. Yeri gəlmişkən, Azərbaycan neftini dünya bazarına daşıyan Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin fəaliyyəti də getdikcə genişlənir. 2013-cü ilin altı ayında Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri üzrə əsaslı xərclərə 26 milyon dollar sərf olunmuşdur. Hazırda adıçəkilən kəmərin gündəlik ötürmə gücü 1,2 milyon barrel təşkil edir. Bu ilin birinci yarısında kəmər vasitəsilə 17 milyon ton xam neft ixrac olunmuşdur. Bütövlükdə isə 2006-cı il iyun ayının 4-də ilk tankerin Türkiyənin Ceyhan limanından yola salınmasından indiyədək Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri vasitəsilə nəql edilmiş 229 milyon ton xam neft 2227 tankərə yüklənərək dünya bazarlarına göndərilmişdir. Ötən dövrdə Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinin bir gün üçün ən yüksək ötürmə gücü isə 1 milyon 44 min barrel təşkil etmişdir.

Hazırda “Azəri-Çıraq-Günəşli” layihəsi üzrə xam neftin və “Şahdəniz” yatağından hasil edilən kondensatın nəqlini həyata keçirən Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri ilə 2010-cu ilin iyul ayında imzalanmış yeni sazişə əsasən Türkmənistan nefti də daşınır. Bütün bunlar isə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin rentabelli, həm də uzunmüddətli fəaliyyəti üçün geniş imkan yaradır. Göründüyü kimi, “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində hasil olunan neftin dünya bazarına çıxarılması üçün ölkəmizdə son dərəcə etibarlı və geniş imkanlara malik ixrac sistemi mövcuddur. Bu da Azərbaycanın dünya arenasında etibarlı tərəfdaş kimi mövqeyinin ilbəl möhkəmlənməsinə imkan yaratmaqla yanaşı, ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafını daha da sürətləndirir.

Azərbaycanın neft strategiyası çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlər, mühüm infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması ölkəmizin dinamik sosial-iqtisadi inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Belə ki, özünün zəngin karbohidrogen ehtiyatlarından düzgün, səmərəli şəkildə istifadə edən Azərbaycan Respublikası həm də regionun ən sabit və dinamik inkişaf edən ölkəsinə çevrilmişdir. Bununla yanaşı, ölkəmiz Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatında da getdikcə yaxından iştirak edir.

Ötən illər ərzində neft və qaz ixracından əldə edilən gəlirlər hesabına Azərbaycanın iqtisadi imkanları xeyli artmış, ölkəmiz bir sıra regional layihələrin təşəbbüskarı və əsas iştirakçısına çevrilmişdir. “Əsrin müqaviləsi”nin uğurla reallaşdırılması ilə əsas qoyulmuş Azərbaycanın yeni neft strategiyası iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, xüsusən də qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün əlverişli imkan yaratmışdır. Bu da öz növbəsində ölkənin neftdən asılılığının azalmasına və yeni iş yerlərinin yaradılmasına səbəb olur.

Bununla belə, Azərbaycanda neft-qaz sektoru hələ uzun illər iqtisadiyyatın aparıcı sahəsi olaraq qalacaqdır. Bu baxımdan ölkəmizin karbohidrogen ehtiyatlarının xarici şirkətlərlə birgə işlənməsini nəzərdə tutan hasilatın pay bölgüsü tipli sazişlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın yeni neft strategiyasının əsasını qoymuş “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində əldə olunmuş nailiyyətlərin sırası ilbəil genişlənir. 2013-cü ilin birinci yarısında konsorsium iştirakçıları tərəfindən “Azəri-Çıraq-Günəşli” layihəsinin əməliyyat tədbirlərinə 374 milyon dollar, əsaslı məsrəflərinə isə 2 milyard 514 milyon dollar xərclənmişdir. Hesabat dövründə müqavilə sahəsindəki beş hasilat platformasından ümumilikdə 16,4 milyon ton neft hasil olunmuşdur. Həmin platformalar üzrə ümumi orta gündəlik neft hasilatı isə 672 barrel təşkil etmişdir. Bunun da 73 min barreli “Çıraq”, 152 min barreli “Mərkəzi Azəri”, 194 min barreli “Qərbi Azəri”, 118 min barreli “Şərqi Azəri” və 135 min barreli “Dərinsulu Günəşli” platformalarının payına düşür. Bütövlükdə isə 1997-ci ilin noyabr ayında “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində ilkin neftin hasilatına başlanıldığı andan 2013-cü ilin ortalarınaqədər “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlar blokundan 308 milyon tondan artıq neft çıxarılmışdır.

Neft strategiyasının reallaşması sayəsində Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi, dünya birliyində etibarlı ölkə və etibarlı tərəfdaş kimi təqdim olunması təmin olundu. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev artan neft gəlirlərini ölkə iqtisadiyyatına düzgün istiqamətləndirmək məqsədilə uzunmüddətli neft strategiyası proqramını hazırlamışdır. Uzunmüddətli inkişaf proqramı olaraq həyata keçirilən neft strategiyasının əsas məqsədini ölkənin daxili imkanlarının səfərbər olunması və zəngin neft ehtiyatlarından Azərbaycan xalqının rifahı naminə səmərəli istifadə edilməsi təşkil edir. Milli Neft Strategiyasının əsasını xarici sərmayənin və təcrübənin cəlb olunması, çoxvariantlı ixrac sisteminin yaradılması və əldə olunmuş gəlirlərin səmərəli, şəffaf idarə edilməsi və istifadə olunması təşkil edir [4, 139]. Neft strategiyasının növbəti mərhələsində ölkənin neft yataqlarının xarici şirkətlər ilə birgə işlənməsindən əldə edilən neft gəlirlərinin toplanaraq səmərəli idarə edilməsi, həmin vəsaitlərin öncül sahələrin inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilməsi təşkil edirdi. Bu məqsədlə Heydər Əliyevin 29 dekabr 1999-cu il tarixli 240 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu təsis edilmişdir. Neft Fondunun Əsasnaməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2000-ci il tarixli 434 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Neft ilə zəngin olan ölkələrdə neft fondlarının, suveren sərvət fondlarının və yaxud digər bu kimi qurumların təsis edilməsi bu dövlətlərdə neft sərvətlərinin nəsillər arasında bərabər bölgüsünə, onların səmərəli və məqsədyönlü şəkildə idarə edilməsinə şərait yaradır. Hazırda Neft Fondu institusional cəhətdən çox yüksək formalaşmaqla bərabər, ölkə daxilində və eləcə də beynəlxalq səviyyədə tanınmış və vəsaitlərin idarə edilməsi, şəffaflığın təmin edilməsi baxımından digər dövlətlərlə öz təcrübəsini bölüşdürməyə qadir olan bir quruma çevrilmişdir. Bir sıra dünya dövlətlərində Neft Fondu ilə oxşar cəhətləri olan analoji fondlar fəaliyyət göstərməkdədir. Neft Fondu yaradılarkən bu fondların təcrübəsinə istinad etməklə yanaşı, yerli xüsusiyyətlər və mövcud ehtiyaclar nəzərə alınmış və neft gəlirlərinin gələcək nəsillər üçün toplanması ilə bərabər, bugünkü nəsillərin problemlərinin həlli üçün də istifadə edilməsini nəzərdə tutan bir model seçilmişdir. Yaradıldığı gündən şəffaflıq Neft Fondunun fəaliyyətinin əsas prinsiplərindən biridir. Neft Fondu institusional cəhətdən və şəffaflığın təmin edilməsi baxımından çox yüksək səviyyədə

inkışaf edib, müasir standartlara cavab verən, beynəlxalq səviyyəli maliyyə təşkilatına çevrilib, Azərbaycanın beynəlxalq arenada nüfuzunun artmasına xidmət edən bir çox nailiyyətlər əldə edib.

Neft Fondunun fəaliyyəti dövründə ayrılmış əsas vəsaitlər aşağıdakılardan ibarət olmuşdur:

1. Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru kəməri layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi (2006-cı ildə başa çatıb) - 297,9 mln. manat;
2. Qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və məskunlaşdırılması problemlərinin həlli - 1 527,9 mln. manat;
3. Oğuz-Qəbələ zonasından Bakı şəhərinə su kəmərinin çəkilməsi - 779,6 mln. manat;
4. Samur-Abşeron kanalının rekonstruksiya edilməsi – 1 075,1 mln. manat;
5. Dövlət büdcəsinə transfertlər - 48 777,6 mln. manat;
6. Dövlət İnvestisiya Şirkətinin Nizamnamə kapitalının maliyyələşdirilməsi (2006-cı ildə başa çatıb) - 90,0 mln. manat;
7. Bakı - Tbilisi - Qars yeni dəmir yolu layihəsi - 372,2 mln. manat;
8. 2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramının maliyyələşdirilməsinə - 90,8 mln. manat;
9. AÇG üzrə layihədə ARDNŞ-in iştirak payının tənzimlənməsi - 87,6 mln. manat;
10. Star neft emalı kompleksinin tikintisi - 372,6 mln. manat.

2014-cü il 1 aprel tarixinə olan məlumata görə fondun aktivləri 36 618,4 milyon ABŞ dolları civarındadır.

2013-cü ildə iqtisadi artım 3,0% təşkil etməklə, ötən ildəki səviyyəyə yaxın olmuşdur. Dünyada baş verən iqtisadi proseslər fonunda 2013-cü ildə Azərbaycan iqtisadiyyatı dayanıqlığını qoruyub saxlamış və 2011-ci ildən sonra Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) artımı real ifadədə ən yüksək həddinə, 5,8%-ə çatmışdır. 2012-ci il illə müqayisədə adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 4,4% artaraq 7912,5 ABŞ dolları həcmində olmuş, əhalinin nominal pul gəlirləri 37 555,5 milyon manat, inflyasiya göstəricisi 2,4% təşkil etmişdir. Yoxsulluq səviyyəsi son illər ərzində 2004-cü ildəki 49% səviyyəsindən 5,3%-ə qədər aşağı düşmüş, işsizlik səviyyəsi 5% təşkil etmişdir.

2013-cü ilin sonuna ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının həcmi 50,2 milyard ABŞ dollarına çatmış və valyuta ehtiyatının 71,5%-i Dövlət Neft Fondunun vəsaiti hesabına formalaşmışdır.

“2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı”nın maliyyələşdirilməsi Fond vasitəsilə həyata keçirilməkdədir.

Ölkəyə daxil olan neft gəlirləri strateji əhəmiyyəti olan və sosial-infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsi ilə yanaşı insan kapitalının inkişaf etdirilməsi istiqamətində də istifadə edilir. Yüksək ixtisaslı kadrlara olan tələbat xarici ölkə universitetlərində təhsil alan gənclər hesabına təmin edilir. Azərbaycanlı gənclərin ölkə üçün zəruri ixtisaslar üzrə xaricdə təhsil almalarını və ölkənin inkişafının mühüm amilinə çevrilmələrini təmin etmək məqsədi ilə təsdiq edilmiş “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı” çərçivəsində gənclərin dünya reytinglərində aparıcı yerləri tutan universitetlərdə təhsili maliyyələşdirilir. “Qara qızılın insan kapitalı”na çevrilməsini hədəf alan bu proqram çərçivəsində xaricdə təhsil alan gənclərin təhsil haqqı, yaşayış, qida, yol, sığorta və digər xərcləri maliyyələşdirilir. 2008-2013-cü illər ərzində Neft Fondunun vəsaiti hesabına 2321 tələbə xarici ölkə universitetlərində təhsil almaq məqsədi ilə göndərilmişdir. 2013-cü il də daxil olmaqla proqramla göndərilən 561 tələbə məzun olmuşdur. Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi məqsədi ilə 2013-cü ilin sonuna kimi ümumilikdə 87,8 milyon manat vəsait ayrılmışdır ki, bunun da 33 milyon manatı 2013-cü ilin payına düşmüşdür.

1994-cü ildə Azərbaycan Respublikası dünyanın böyük neft şirkətləri ilə “Əsrin müqaviləsi”ni imzaladı və bu müqavilədə əsas diqqət çəkən məqamlardan biri də “Milliləşmə” proqramı olub, əsas mahiyyəti dünya səviyyəsində rəqabətə girə bilən yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması və onların sayının tədricən artırılması idi. Belə ki, Sazişə görə Əməliyyat şirkəti Neft-qaz əməliyyatlarının aparılması üçün Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının işə götürülməsinə üstünlük versin, bu şərtlə ki, həmin vətəndaşlar Əməliyyat şirkətinin tələblərinə cavab verən lazımi biliyə, ixtisaslara və təcrübəyə malik olsunlar. Bu vətəndaşların peşə təlimi keçmək hüququ vardır.

Neft-qaz əməliyyatlarının aparılması ilə əlaqədar iş yerlərinin Azərbaycan Respublikası vətəndaşları ilə komplektləşdirilməsinə dair ümumi hədəf rəqəmləri aşağıda göstərilir:

- Sənaye hasilatının başlanma tarixinədək mühəndis-texniki işçilər 50%-70%; fəhlə heyəti 80%;
- Sənaye hasilatının başlanma tarixində mühəndis-texniki işçilər 80%; fəhlə heyəti 90%;
- Sənaye hasilatının başlanma tarixindən beş (5) il sonar mühəndis-texniki işçilər 90%; fəhlə heyəti 95% kimi müəyyən edilmişdir [7].

Podratçı Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları olan kadrlara Neft-qaz əməliyyatları ilə bağlı peşə təlimini (o cümlədən təkrar peşə təlimini) təmin edir. Nəzərdə tutulan xərcləri müvafiq illik iş proqramı və Büdcəyə və Neft-qaz əməliyyatları məsrəflərinə daxil edilir.

2013-cü ilin sonunda Azərbaycanda BP tərəfindən daimi işə götürülmüş şəxslərin sayı 3254 olmuşdur ki, bunların 2760-ı Azərbaycan vətəndaşlarıdır. Bundan əlavə, Sazişə görə Azərbaycan vətəndaşları digər vətəndaşlar kimi tibbi sığortaya və digər sosial imtiyazlar paketlərindən istifadə hüquqlarına malikdirlər. Məsələn, Azərbaycanda sosial imtiyazlar paketinin bir hissəsi kimi, “Kreditə Dəstək Proqramı” işçinin bank qarşısında borc öhdəliklərinə yardım etmək məqsədi daşıyır.

Kreditə Dəstək proqramının əsas məqsədi aşağıdakılardan ibarətdir:

- BP Azərbaycan şirkəti yerli işçilərinin imtiyazlar paketini genişləndirmək və rəqabətə davamlılıq səviyyəsini təmin etmək;
- Kredit almaq imkanı yaratmaqla işçiləri motivə etmək və onların şirkətdə qalmasına töhfə vermək;

- Təşkilata istedadlı işçilər cəlb etmək.

Bu dəstək aşağıdakı səbəblərə görə götürülən kreditlərə şamil edilir:

- Mənzil /Evlərin alınması (yalnız Azərbaycan Respublikasının ərazisi hüdudlarında);
- Evlərin tikilməsi (yalnız Azərbaycan Respublikasının ərazisi hüdudlarında);
- Mənzil /Evlərin təmiri (yalnız Azərbaycan Respublikasının ərazisi hüdudlarında);
- İşçinin 18 yaşdan kiçik uşaqlarının təhsili üçün.

Banklara aylıq ödənişin məbləği BP tərəfindən ödənilən maksimum məbləğdən az olduqda, daha aşağı məbləğ tətbiq olunur.

1997-ci ildən hasilata başlandığı vaxtdan 2013-cü ilə qədər müqavilə sahəsindən 292 mln. ton neft çıxarılıb ki, bundan Azərbaycan ümumi həcmi 63%-i qədər mənfəət əldə edib. 2014-cü il 1 aprel tarixinə olan məlumata görə fondun aktivləri 36 618,4 milyon ABŞ dollar civarındadır. İnflyasiya göstəricisi 2,4% təşkil etmiş, yoxsulluq səviyyəsi son illər ərzində 2004-cü ildəki 49% səviyyəsindən 5,3%-ə qədər aşağı düşmüş, işsizlik səviyyəsi 5% təşkil etmişdir. “Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra ölkədə makrosabitliyin təmin olunmuş, neft strategiyasının reallaşmış, respublika iqtisadiyyatının sağlamlaşmış, ölkəyə xarici investisiyalar cəlb edilmiş, kiçik və orta biznesin, xidmətlər sahələri inkişaf etdirilmişdir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafına sərmayələr qoyulmuşdur.

2013-cü ilin sonuna ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının həcmi 50,2 milyard ABŞ dollarına çatmış, 2008-2013-cü illər ərzində Neft Fondunun vəsaiti hesabına 2321 tələbə xarici ölkə universitetlərində təhsil almaq məqsədi ilə göndərilmiş və 2013-cü ilin sonuna kimi ümumilikdə 87,8 milyon manat vəsait ayrılmışdır.

2013-cü ilin sonunda Azərbaycanda BP tərəfindən daimi işə götürülmüş şəxslərin sayı 3254 olmuşdur ki, bunların 2760-ı Azərbaycan vətəndaşlarıdır. Vətəndaşlar tibbi sığortaya və digər sosial imtiyazlar paketlərindən istifadə hüquqlarına malikdirlər.

Neftdən gələn gəlirlərdən aqrar sahənin inkişafına, xüsusilə də regionlarda istehsal kooperativlərinin yaradılmasına, bələdiyyə müəssisələrinin formalaşmasına, regionlarda turizmin dünya standartlarına uyğunlaşdırılmasına, kəndlərdə səhiyyə və təhsilin inkişafına, ümumiyyətlə, “Kənd inkişafı Proqramı”nın işlənməsinə və reallaşdırılmasına yönəlmək məqsədəuyğun olar.

Acar sözlər: “Əsrin müqaviləsi”, neft, qaz, Neft fondu, saziş, xarici investisiya

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. 25 cildə. “Azərbaycan” cildi. Bakı, 2007, “İqtisadiyyatın ümumi xarakteristikası” məqaləsi, səh.387-395.
2. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı: ARDSK, 9 №-li kiçik müəssisə, 2013, 804 s.
3. “Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri layihəsində Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin iştirak payının maliyyələşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 iyul 2002-ci il tarixli Fərmanı, <http://e-qanun.az>
4. Nadirov A., Muradov Ş., Ələsgərov A., Nuriyev Ə., Hüseynov T. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: Elm, 2003.
5. <http://www.prezlib.az> Əsrin müqaviləsi
6. <http://new.socar.az/socar/az/home/>
7. <http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/bp-worldwide/bp-in-azerbaijan.html>

Нурангиз Микаилова

“КОНТРАКТ ВЕКА” И ЕГО РОЛЬ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЭКОНОМИКЕ

Резюме

В статье были изучены и проанализированы, роль нефтяного сектора в переходной период. В статье отмечается динамика добычи нефти и газа и основные средства в деятельности Нефтяного Фонда, также проанализированы политика связанная с обращением к “человеческому капиталу”.

Ключевые слова: “Контракт века”, нефть, газ, Нефтяной фонд, соглашение, иностранная инвестиция.

Nurangiz Mikailova

“CONTRACT OF THE CENTURY” AND ITS ROLE IN THE ECONOMY OF AZERBAIJAN

Summary

In the article “Contract of the Century” and its role in the economy of Azerbaijan have been studied and analysed, the role of the oil sector in solving the problems in the transition period. In Azerbaijan, the dynamics of oil and gas production and fixed assets in the activities of the Oil Fund were listed and analysed policy directed to the “human capital”.

Key words: “Contract of the Century”, oil, gas, Oil fund, agreement, foreign investment